

פרק כ"ד / שאול במערה

את המציאות הזו מבינים חיש מהר אנשיו של דוד, והם ממהרים להציע לו לנצל את המצב:

(ד) וַיֹּאמְרוּ אֲנָשֵׁי דָוִד אֵלָיו הֲנֵה הַיּוֹם אֲשֶׁר אָמַר ה' אֵלֶיךָ הֲנֵה אֲנִי נֹתֵן אֶת אִיבְךָ בְּיָדְךָ וְעָשִׂיתָ לוֹ כַּאֲשֶׁר יֻטַּב בְּעֵינֶיךָ!

מדברי אנשי דוד משתמע לכאורה כי ידועה להם נבואה בה אמר ה' לדוד שייתן את אויבו בידו; דא עקא, שנבואה כזו לא נזכרה עד עתה. רד"ק כתב, שדוד קיבל נבואה כללית כי ה' ייתן את אויבו בידו, וברור שלא הייתה בה התייחסות ספציפית לשאול, שהרי בסופו של דבר שאול לא נפל ביד דוד. עוד אפשר לומר, שלא הייתה אפילו נבואה כללית כזו שהציע רד"ק, אך כיוון שאנשי דוד ידעו כי שמואל משחו למלך, והיות שעלייתו למלוכה לא תיתכן בלי שימות שאול, הם העניקו לנבואת משיחתו את הפרשנות המעשית כי שאול יפול בידו של דוד.

מכל מקום, פרשנותם של אנשי דוד לנבואה על הצלחתו הייתה, כמובן, נרחבת מדי, והעידה על הבעייתיות באישיותם של אנשי מרי נפש אלה.² כל עוד יכול דוד להיחלץ מעם שאול, אין לו הצדקה לפגוע בו, במיוחד לאור העובדה שהוא המלך החוקי. כעת רובץ המבחן לפתחו של דוד: האם יתפתה לדברי אנשיו, או שמא יצליח לשלוט בהם?

...וַיִּקְם דָּוִד וַיִּכְרַת אֶת כַּנֶּף הַמַּעִיל אֲשֶׁר לְשָׂאוֹל בְּלֵט: (ה) וַיְהִי אַחֲרָי כֵּן וַיֵּד לֵב דָּוִד אֶתוֹ עַל אֲשֶׁר כָּרַת אֶת כַּנֶּף אֲשֶׁר לְשָׂאוֹל: (ו) וַיֹּאמֶר לְאֲנָשָׁיו חָלִילָה לִּי מֵה' אִם אֶעֱשֶׂה אֶת הַדְּבָר הַזֶּה לְאֲדֹנָי לְמֹשִׁיחַ ה' לְשַׁלַּח יְדָי בּוֹ כִּי מֹשִׁיחַ ה' הוּא:³ (ז) וַיִּשְׁעֶם דָּוִד אֶת אֲנָשָׁיו בְּדַבְרָיִם וְלֹא נָתַנָּם לְקוֹם אֶל שָׂאוֹל וְשָׂאוֹל קָם מִהַמְּעָרָה וַיֵּלֶךְ בְּדֶרֶךְ:

סדר האירועים תמוה למדי: לכאורה צריכים דברי דוד לאנשיו בפס' ו להופיע מיד לאחר דבריהם וכתשובה להם – ומדוע הם מופיעים רק לאחר כריתת כנף המעיל של שאול? דברים מפתיעים בעניין זה אומר רלב"ג:

יתכן לפי הפשט, שכבר היה רצון דוד להרגו ולא השיג ממנו כי אם הכנף, והתחרט אחר זה דוד על מחשבתו, ואף על פי שהותר לו להורגו כי רודף היה, ואמר חלילה לי מה' מעשות הדבר הזה וזה היה מהפלגת חסידותו.

2 עיין כ"ב, ב, ובשיעורנו הראשון לפרק כ"ב (שיעור 42).

3 דברי דוד בנויים באופן מנוגד לדברי אנשיו אליו: כנגד דבריהם "הנה היום אשר אמר ה' אליך", אומר דוד "חלילה לי מה' אם אעשה את הדבר הזה"; כנגד האמירה הסתמית של אנשיו "ועשית לו כאשר יטב בעיניך", מדגיש דוד מה באמת כוונתם – "חלילה לי... לשלח ידי בו"; וכנגד הכינוי של שאול בפייהם "איבך", מזכיר דוד במי מדובר – "אם אעשה את הדבר הזה לאדני למשיח ה' לשלח ידי בו כי משיח ה' הוא".

א. פתיחה

סיימנו את הפרק הקודם במרדף הדרמטי של שאול אחרי דוד, מרדף שהופסק רק כשהגיע "מלאך" להודיע לשאול כי פלשתים פשטו על הארץ. פרקנו פותח בתיאור הבא:

(א) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר שָׁב שָׂאוֹל מֵאַחֲרֵי פְּלִשְׁתִּים וַיִּגְדוּ לוֹ לֵאמֹר הֲנֵה דָוִד בְּמַדְבַּר עֵין גִּדִּי:

המקרא אינו מתאר כלל מה אירע בעימות שבין שאול לבין פלשתים. הניצח שאול? החדלו הפלשתים מפשיטתם? או שמא לא הצליח שאול להניסם? תשובה לכך אין בפסוקים, ולא במקרה. בדרך זו מבקש המקרא להדגיש כי מבחינתו של שאול, היה העימות עם הפלשתים מטרד בלבד, שקטע את המרדף אחרי דוד. אכן, לשבחו של שאול ייאמר, כי בשעת מבחן מילא את החובה המוטלת עליו ופנה להילחם עם הפלשתים. ובכל זאת, הרושם המתקבל הוא שעיקר מעייניו היו – ועודם – במרדף אחרי דוד.

כך גם ניכר מתיאור האנשים שבוחר שאול למטרה זו:

(ב) וַיִּקַּח שָׂאוֹל שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים אִישׁ בַּחֹר מִכָּל יִשְׂרָאֵל וַיֵּלֶךְ לִבְקֹשׁ אֶת דָּוִד וְאֲנָשָׁיו עַל פְּנֵי צוּרֵי הַיַּעֲלִים:

קשה להתעלם מן הדמיון של פסוק זה לפסוק אחר המתאר את אנשי שאול – במלחמתו הראשונה עם הפלשתים:

וַיִּבְחַר לוֹ שָׂאוֹל שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים מִיִּשְׂרָאֵל... (ג', ב).

מאמצים דומים לאלו שהשקיע במאבק עם הפלשתים בראשית דרכו כמלך על ישראל, משקיע כעת שאול במרדף אחרי דוד. הדבר מצביע על סדרי העדיפויות של שאול, ועל מה שנראה בעיניו כיעדו המרכזי.

ב. הנה היום אשר אמר ה' אליך

ואולם, את גזרת ה' לא יצליח שאול לבטל, וכך הופך המרדף אחרי דוד לאירוע מביך עבור שאול:

(ג) וַיָּבֵא אֶל גְּדֵרוֹת הַצֹּאן עַל הַדֶּרֶךְ וְשָׁם מָעָרָה וַיָּבֵא שָׂאוֹל לְהִסֵּךְ אֶת רַגְלָיו¹ וְדָוִד וְאֲנָשָׁיו בְּיַרְכְּתֵי הַמְּעָרָה יֹשְׁבִים:

שאול בא מאור היום אל המערה החשוכה, וכלל אינו שם לב לדוד ולאנשיו הנמצאים בירכתי המערה, בעוד שהללו יכלו מיד לזהות אותו. סיטואציה זו העניקה לאנשי דוד יתרון גדול על שאול, שהסך את רגליו מבלי להיות מודע לסכנה שבה הוא נמצא.

1 הביאור המקובל במפרשים (כאן ובשופטים ג', כד) לביטוי "להסך את רגליו" הוא "להפנות לנקבים גדולים" (לשון רש"י כאן).

ראינו שם, כי אף שעל דרך הפשט סביר יותר ששאל היה זה שהחזיק בכנף מעילו של שמואל, הותרה לשון המקרא גם את האפשרות שכנף מעילו של שאל היא שנקרעה, שכן בכך יודגש יותר המסר שאומר לו שמואל: "קָרַע ה' אֶת מַמְלַכּוֹת יִשְׂרָאֵל מֵעַלֶיךָ הַיּוֹם וּנְתַנָּה לְרַעְךָ הַטּוֹב מִמֶּךָ". נמצא שגם אם דוד לא התכוון לכך במפורש, יש לכריתה נוספת של המעיל – ודווקא על ידי דוד, ששאל חושד בצדק כי הוא הוא "רַעְךָ הַטּוֹב מִמֶּךָ" – משמעות סמלית רבה.

ביטוי נוסף לכך התרחש במלחמה עם גלית, עת סבר שאל לשלוח את דוד מלובש בבגדי מלחמתו: "וַיִּלְבַּשׁ שְׂאוֹל אֶת דָּוִד מִדְּיָו" (י"ז, לח). גם במעשה זה היה, מעבר לעצם העניין, משום ביטוי סמלי להעברת השלטון משאל לדוד. אמנם שם בסופו של דבר סירב דוד ללבוש בגדים אלו, וגם בכך היה אולי ביטוי סמלי, כי טרם הגיעה שעתו למלוך על ישראל. ועדיין מצדו של שאל הייתה לצעד זה משמעות, שרק העמיקה באירוע אחר, בעת שרדף אחרי דוד בשעה שהיה אצל שמואל: "וַיִּפְשֵׁט גַם הוּא בְּגָדָיו וַיִּתְנַבֵּא גַם הוּא לְפָנָי שְׂמוּאֵל וַיִּפֹּל עָרֶם כֹּל הַיּוֹם הַהוּא וְכָל הַלַּיְלָה" (י"ט, כד).

אין ספק, שדוד לא היה מודע לכל המשמעות הסמלית של בגדיו של שאל. עם זאת, מסיפורים אלו נראה עד כמה יש משמעות סמלית לבגדים ככלל,⁶ ולבגדים של נושאי משרה מכובדת בפרט, וברור שגם דוד היה מודע למשמעות זאת. על כן חש דוד שלא בנוח עם מעשה זה, אשר סימל את אבדנה הקרוב של מלכות שאל.

ד. יִשְׁפֹּט ה' בֵּינִי וּבֵינְךָ

למרות האמור לעיל, לאחר מעשה מצא דוד גם טעם בכריתת כנף מעילו של שאל, שכן זו סיפקה לדוד הוכחה שאכן היה בידו לפגוע בשאל לו רצה בכך. דוד פונה אל שאל במילים נרגשות:

(ט) וַיֹּאמֶר דָּוִד לְשְׂאוֹל לְמָה תִּשְׁמַע אֶת דְּבָרֵי אָדָם⁷ לֵאמֹר הִנֵּה דָוִד מִבְּקָשׁ רַעְתָּךְ: (י) הִנֵּה הַיּוֹם הַזֶּה רָאוּ עֵינַיִךְ אֶת אֲשֶׁר נִתְּנָה ה' הַיּוֹם בְּיָדִי בְּמַעְרָה וְאָמַר לְהִרְגֶנּוּ וַתִּחַס עֲלֶיךָ וְאָמַר לֹא אֲשַׁלַּח יָדִי בְּאֹזְנֵי כִּי מְשִׁיחַ ה' הוּא: (יא) וְאָבִי רָאָה גַם רָאָה אֶת כְּנָף מֵעִלְךָ בְּיָדִי כִּי בִּכְרַתִּי אֶת כְּנָף מֵעִלְךָ וְלֹא הִרְגִיתִי דַע וּרְאָה כִּי אֵין בְּיָדִי רָעָה וְפָשַׁע וְלֹא חָטָאתִי לָךְ וְאַתָּה צָדֵק אֶת נַפְשִׁי לְקַחְתָּהּ: (יב) יִשְׁפֹּט ה' בֵּינִי וּבֵינְךָ וְנִקְמַנִּי ה' מִמֶּךָ וְיָדִי לֹא תִהְיֶה בְּךָ: (יג) כְּאֲשֶׁר יֹאמַר

6 בשיעורים הקודמים עמדנו על היבטים נוספים בלבישת בגדים כביטוי לתפקידים מכובדים: אהרן ובניו נכנסו לתפקידם על ידי לבישת בגדי הכהונה (עייין שמות כ"ח); אליהו השליך את אדרתו לאלישע כשמינהו לנביא – במידה רבה במקום עצמו (מ"א י"ט); ועוד.

7 המשמעות הפשוטה של הצירוף היא 'דברי בני אדם', ודוד נוקט דרך כבוד כלפי שאל, ומציג את הדברים כאילו ישנם אנשים המסיתים את שאל לשווא כנגד דוד. ברם, ייתכן גם שלשון זו רומזת, בסופו של דבר, לשאל עצמו, שהרי דוד כבר נקט בעבר בכפל משמעות זה, באמרו לשאל לפני הקרב עם גלית "אֵל יִפֹּל לִבְ אָדָם עֲלָיו עֲבָדְךָ יִלָּךְ וְנִלְחַם עִם הַפְּלִשְׁתִּי הַזֶּה" (י"ז, לב) (וראה שיעור 33 הערה 3).

לדעת רלב"ג, דוד אכן השתכנע מדברי אנשיו, וקם על מנת להרוג את שאל. יתרה מזו: לדעתו, גם לו הרג דוד את שאל, היה הדבר מוצדק, שכן שאל היה בגדר "רודף" אחר דוד. מכל מקום, בפועל לא הצליח דוד להרוג את שאל, אלא רק לכרות את כנף מעילו, ואז התחרט על כוונתו מתוך מידת חסידות שהייתה בו.⁴

דברים אלו נראים קיצוניים מדי, שהרי אין בכתוב ביטוי לכך שכוונתו של דוד הייתה לפגוע בשאל. עם זאת, ניתן לקבל גישה עקרונית זו בניסוח מתון יותר. אין ספק שדוד התחרט על כריתת כנף המעיל של שאל. סביר גם להניח שדוד עשה את המעשה בהשראת דבריהם של אנשיו. אמנם בשום שלב לא התכוון דוד לפגוע בשאל עצמו, לפיכך לא הגיב לקריאות אנשיו לפגוע בשאל, אלא רק קם לקראתו, וכרת לפחות את כנף בגדו. רק לאחר מכן התחרט דוד גם על מעשה זה, שאף בו היה משום פגיעה וזלזול בשאל.⁵ לאחר חרטה זו, אזר דוד כוח לצאת בצורה נחושה כנגד אנשיו, ולהבהיר להם כי חלילה לו מפגוע במשיח ה'. יתרה מזאת, נראה שאנשי דוד לא הסתפקו בדבריו, ורצו לקום ולפגוע בשאל בעצמם, אך גם כאן הצליח דוד לגלות שליטה עליהם ומנע זאת מהם.

אכן הייתה כאן, כדברי רלב"ג, ממידת החסידות של דוד, שהרי שאל עושה כל שביכולתו להרוג את דוד, ואילו דוד חש מוסר כליות גם על מעשה הנראה כפעוט – קריעת בגדו של שאל. עם זאת, דומה שדווקא למעשה זה ישנה משמעות מיוחדת, שגם אם דוד לא חשב עליה מלכתחילה, אכן היה בה כדי לפגוע בשאל, וכפי שנראה מיד.

ג. בגדיו של שאל

עיון בפרקים הקודמים מלמד עד כמה משמעותי מוטיב הבגד אצל שאל. בפרק ט"ו עמדנו (שיעור 29) על ההתרחשות שאירעה לאחר מלחמת עמלק:

(כז) וַיֵּסֶב שְׂמוּאֵל לְלֶכֶת וַיִּחַזַּק בְּכַנְף מֵעִילוֹ וַיִּקְרַע: (כח) וַיֹּאמֶר אֵלָיו שְׂמוּאֵל קָרַע ה' אֶת מַמְלַכּוֹת יִשְׂרָאֵל מֵעַלֶיךָ הַיּוֹם וּנְתַנָּה לְרַעְךָ הַטּוֹב מִמֶּךָ:

4 המשך דבריו של רלב"ג מפתיע עוד יותר – הוא מעלה אפשרות שדוד נמנע מלהרוג את שאל לא מטעמים מוסריים, אלא מטעמים פרקטיים: "שזה גם כן יהיה סבה אחר כך להקל בהריגת המלכים, וידע דוד כי הממלכה תהיה לו, ולזה רצה להרחיק ענין הריגת המלכים משיחי ה'. ולזאת הסבה בעינה צוה להרוג הנער העמלקי אשר הגיד לו שהרג שאל אף על פי שכבר צוהו שאל על זה, ולזה גם כן צוה להרוג אשר הרגו איש בשת בן שאל". לדעת רלב"ג, דוד פעל מתוך אינטרס אישי: בידעו כי הוא עתיד למלוך, רצה דוד למנוע לגיטימציה לצעד של הריגת מלך, ומגמה זו היא שהנחתה אותו גם בצוותו להרוג את הנער העמלקי שהרג את שאל, ואת רכב ובענה שהרגו את איש בושת. טענתו זו של רלב"ג נראית קשה ביותר, ואין להתייחסות זו כלפי דוד ביטויים במקרא עצמו.

5 ידועה ביקורתם של חז"ל על מעשה זה: "כל המבזה את הבגדים סוף אינו נהנה מהם, שנאמר 'והמלך דוד זקן בא בימים ויכסהו בבגדים ולא יחס לו' (מ"א א', א)" (ברכות סב ע"ב). כמוכ, על דרך הפשט, הבעיה היא הפגיעה בכבוד המלך, ולא רק הפגיעה בבגדים כשלעצמם.

מקננת בלבו של שאול רק דאגה אחת: שמא בעלותו למלוכה ישמיד דוד את בית שאול, כדרכם של מלכים אחרים בהיסטוריה.¹⁰ שאול אינו מבטיח מה שאין ביכולתו להבטיח – שלא ירדוף עוד אחרי דוד.

ואכן, אף ש"וישבע דוד לשאול" (פס' כג), הפרק איננו מסתיים בנימה אופטימית:

...ויילך שאול אל ביתו ודוד ואנשיו עלו על המצודה:

סיפור המרדף לא תם.

משל הקדמני מרשעים יצא רשע⁸ וידי לא תהיה בך: (יד) אחרי מי יצא מלך ישראל אחרי מי אתה רדף אחרי כלב מת אחרי פרעש אחד: (טו) והיה ה' לדין וישפט ביני ובינך וירא את ריבי וישפטיני מידך:⁹

דוד אומר לשאול את האמת הפשוטה: הוא מעולם לא חטא לשאול, ואין לשאול כל הצדקה לרדוף אחריו. דוד מותיר את ההכרעה ביניהם לקב"ה, ומכריז שהוא לא יפגע בשאול, מתוך הכרה בכבודו כמשיח ה'. לשאול לא נותר הרבה לומר, ועל כן הוא מצטדק בפני דוד:

(טז) ...ויאמר שאול הקלך זה בני דוד וישא שאול קלו ויבך: (יז) ויאמר אל דוד צדיק אתה ממני כי אתה גמלתני הטובה ואני גמלתיך הרעה: (יח) ואתה הגדת היום את אשר עשית את טובה את אשר סגרני ה' בידך ולא הרגתני: (יט) וכי ימצא איש את איבו ושלחו בדרך טובה וה' ישלמך טובה תחת היום הזה אשר עשית לי: (כ) ועתה הנה ידעתי כי מלך תמלוך וקמה בידך ממלכת ישראל: (כא) ועתה השבעה לי בה' אם תקרית את זרעי אחרי ואם תשמיד את שמי מבית אבי:

בכיו של שאול נוגע ללב. היה זה בכי של תסכול ושל כאב; של ידיעה ברורה שדוד אומר לו את כל האמת; של חוסר היכולת שלו להתגבר על הרוח הרעה שלו; של עמידתו מול דוד, שרק נגינתו סייעה לשאול מול אותה רוח; של הכרה ברורה שלא טובה היא דרכו; של הפנמה אמתית, אולי בפעם הראשונה, שדוד אכן ימלוך תחתיו. בשעה זו של כדוך הנפש, של אמת פנימית, של דיבור מלב אל לב,

כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון ולרב אמנון בוק, תשס"ח
עורך: בעז קלוש

בית המדרש הווירטואלי שליד ישיבת הר עציון
האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דואל: office@etzion.org.il

8 מהו "משל הקדמוני"? רש"י מפרש, על פי חז"ל, כי הכוונה לתורה, שהיא "משלו של הקב"ה". ממילא הוא נאלץ להידחק בעניין מקורו של המשל בתורה (שהרי המשל כלשונו, "מרשעים יצא רשע", אינו מופיע בה), והוא מפרש שהרעיון בא לידי ביטוי בפסוק "והא-להים אנה לדוד" (שמות כ"א, יג), וכדברי הגמרא (מכות י ע"ב): "במה הכתוב מדבר? בשני בני אדם שהרגו את הנפש, אחד הרג בשוגג ואחד הרג במזיד, לזה אין עדים ולזה אין עדים, הקב"ה מזמין לפונדק אחד, זה שהרג במזיד יושב תחת הסולם, וזה שהרג בשוגג יורד בסולם ונפל עליו והרגו, זה שהרג במזיד נהרג, וזה שהרג בשוגג גולה". בדרך זו נוקט רש"י גם במקומות אחרים בהם מצוטט פתגם: הוא נמנע בעקביות מלפרש כי אלו ציטוטים ממקורות שאינם בתורה עצמה. כך, למשל, על הפסוק "על כן יאמר בספר מלחמת ה' את זה וזה בסופה ואת הנחלים ארנון" (במדבר כ"א, יד), אין רש"י מפרש שהכוונה לספר בפני עצמו שאינו בדינו (כפי שפירש ראב"ע), אלא הוא מבאר מילים אלו כתיאור זמן: "כשמספרים נסים שנעשו לאבותינו". גם את המונח "ספר הישר" מפרש רש"י פעמיים כמוסב על התורה (עיין בפירושו ליהושע י', יג, ושלא כרלב"ג שם; ובשמ"ב א', יח – אף שם שלא כרלב"ג, שפירש כי מדובר בספר שאינו בדינו).

רד"ק, לעומת זאת, פירש כי הכוונה למשל שאמר מושל קדמון. ועל דרך הפשט נראה כי הכוונה לאנשי קדם, שהיו ידועים בחכמתם ובמשליהם, כאמור: "ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם... וידבר שלשית אלפים משל" (מל"א ה', יב); ועיין ישעיהו י"ט, יא ואיוב א', ג.

9 המילה "יד" מופיעה בפרק פעמים רבות – במשמעויות שונות: "הנה אנכי נתן את איבך בידך" – במשמע 'ברשותך'; "לשלח ידי בו" – במשמעות של פגיעה; "נתת ה' היום בידך" – ברשותי; "כנף מעילך בידך" – כפשוטו; "אין בידך רעה" – במעשיי; "וידי לא תהיה בך" – פגיעה; "וישפטיני מידך" – ממך. היות ש"יד" משמשת כביטוי של רשות ושלטון, יש לה משמעות רבה בפרק המעמיד את שאלת זהות השליט במלוא עצמתה.

10 כך מצאנו גם במקרא: בעשא השמיד את בית ירבעם (מל"א י"ד, יד; ט"ו, כז-ל), ויהוא – את בית אחאב (מל"ב ט', ו-י; י', יא). אמנם בשני המקרים הללו נמחה בית המלוכה הקודם על פי נבואה, שכן מלכים אלו חטאו והחטיאו את ישראל.